

آیین قربانی

نذر داودی، بازمانده رسم کهن «مهری»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

حضور «مهر» ایزد نور و فروغ خورشید، خدای عهد و پیمان و یار و یاور جنگجویان با حماسه قربانی گاو، نماد زایش و فراوانی و به تعبیری غلبه بر هواهای نفسانی را از روزگار باستان تاکنون همواره شاهد بوده‌ایم. دین مهر هرگز به طور کامل از میان نرفت؛ چنان‌که با دیگر آیین‌ها آمیخت و تاکنون نیز آثار و آداب آن در ایران و جهان باقی است؛ اما بن مایه آن همیشه آریایی - ایرانی برجای مانده است.

واژگان کلیدی : مهر، قربانی گاو، آیین، نذر داودی، زرتشت، مسیحیت.

وقت کوتاه است، بناهای قدیمی ویران و نقش‌ها و کتیبه‌ها محو می‌شوند، پیران می‌میرند و دانش و اطلاعات خویش را با خود به گور می‌برند، پس باید هرچه زودتر به جمع آوری آثار و تحقیق و مطالعه کوشید که فرصت از دست می‌رود. (ه.ل. رابینو محقق فرانسوی).

فریدون اورزمانی
دکتری باستان‌شناسی
عضو پیوسته
پژوهشکده نظر

f.avarzamani@yahoo.com

■ آیین مهر در ایران

مهر بنا به اساطیر ایرانی از آذرخشی برافروخته از سایش دو قطعه سنگ بر فراز کوه البرز زاده شد. در اسطوره‌های هندی و رومی، میترا نیز از گل نیلوفر و یا از تخم کیهانی زاده می‌شود؛ چنانکه تصاویر زایش مهر به روایات گوناگون در مهرابه‌های اروپایی به چشم می‌خورد. آیین مهر در پی ارتباطات ایران و روم در روزگار باستان به محدوده وسیع این امپراطوری راه یافت و نیایشگاه‌های بسیاری برای ستایش این ایزد بزرگ و یاور جنگجویان برپا شد که تاکنون نیز آثار آن باقی است؛ به طوری که تأثیرات شگرف آن بر مسیحیت آشکار است. بین مقامات هفتگانه مهری، مقام والای پارسی (پارسا)، پدر و پیر (بی‌ثر) بر ایرانی بودن دلالت دارد.

۱: قربانی گاو توسط مهر، مهربانای در رم، موزه لوور. مأخذ: www.de.academic.ru می‌بخشد؛ کشتزارها، سرسبز و موجبات باروری همه موجودات فراهم می‌شود.

مقاله علمی و پژوهشی

■ داود کاوسوار

در باورهای علی‌الهیان و فرقه‌های اهل حق که در گوشه و کنار ایران روزگاران را سپری کرده‌اند؛ خصلت‌های مهر در طی زمان به حضرت علی (ع) با نام: داود کوسوار^۱ یا داود سرجم (جمع) انتقال یافته است. در افسانه‌ها می‌بینیم که داود کوسوار^۱ یک شب تا صبح با خورشید کشتی می‌گیرد و موفق می‌شود خورشید را به زمین بزند و از آن پس خورشید به فرمان او می‌شود. در روایتی دیگر از قول اهل حق می‌خوانیم: "چون علی الله جسد بهشت است به آفتاب پیوست، اکنون آفتاب است، چه اول نیز آفتاب بوده و چند روزی به جسد عنصری پیوست و گویند از این بود که آفتاب به فرمان او برگشت چه او عین شمس است، بنابراین آفتاب را علی الله گویند" (مجبی، ۱۳۵۳: صص ۵۹ - ۵۷).

دیگر به حیات خود ادامه داد، بسیاری از آداب مهری در قالب سمبل‌ها و در پوششی از رمز و راز در سایر ادیان به ویژه مسیحیت و فرقه‌ها و باورهای محلی به ویژه در خاستگاه خود ایران برجای مانده که با ژرف‌نگری و بینش راستین سرچشمه‌هایی از آیین «بغ مهر» در آنها به روشنی آشکار می‌شود. با عوض شدن دین و اندیشه در طول زمان، شخصیت‌های جدید جایگزین ایزدان و قدیسین قدیم شده و بخش عظیمی از خوبی‌ها و کردار و رفتار خارق‌العاده آنها به شخصیت‌های جدید و محبوب مردم منتقل می‌شود (مسکوب، ۱۳۵۰: ۸۸).

«مهرپرستی» آیین اقوام آریایی بود که به قرن‌ها پیش از مزدپرستی و ظهور زرتشت می‌رسد. هنگامی که زرتشت دست به اصلاحات دینی زد به خدای یکتا روی آورد؛ اهورامزدا را یکتا هستی بخش و آفریدگار جهان دانست، از این روی خدایان دیگر را فرو افکند اما مهر را که خدای باستانی بود به صورت یکی از یاران اهورامزدا پذیرا شد. روزگاران دراز آیین زرتشت با تأثیرپذیری از رسوم و عقاید مهری به راه خویش ادامه داد؛ آنچه از این آیین کهن در ایران باقی مانده در قالب شعر و ادبیات و آمیخته با عرفان ایران است؛ و همچنین آداب و رسومی که با حفظ ظاهر، محتوای آن دلگرم‌گونه شده است.

گرچه این آیین در غبار زمان به دست فراموشی سپرده شد؛ اما آداب، مناسک و نمادهای آن با قدرت در ادیان

«مهرپرستی» آیین اقوام آریایی بود که به قرن‌ها پیش از مزدپرستی و ظهور زرتشت می‌رسد. اما روزگارانی دراز آیین زرتشت با تأثیرپذیری از رسوم و عقاید مهری به راه خویش ادامه داد. روشن‌ترین یادگار مهر در آیین‌های ایرانی، رسم مقدس قربانی است. ایزد مهر با قربانی کردن نمادین گاو موجب رستاخیز و دگرگونی اسرارآمیز جهان است؛ در حقیقت مهر همان روح انسانی است که وقتی بر نفس اماره و حیوانی فایق آید، از هواهای نفسانی آزاد شده و به آسمان معنوی عروج می‌کند.

شگفتا که در متون کهن نیز مهر و خورشید با یکدیگر به نبرد و زور آزمایی پرداختند و خورشید مغلوب مهر شد. در کتاب «فرانتس کومن» مهرشناس بزرگ بلژیکی می‌خوانیم: «مهر با ایزدی که نخست زور آزمایی کرد، خورشید بود در این برخورد خورشید برتری هم‌اورد خود را ستود و از او ارج و پایه گرفت، مهر پیروز تاجی با پرتوهای درخشان بر سر هم‌اوردش گذاشت که زان پس در همه گردش‌های روزانه‌اش بر سر دارد. سپس او را بالا برد و دست راستش را به سوی او دراز کرد و پیمانی دوستی با او بست و آن پس، این دو نامدار هم پیمان در هر کاری پشتیبان یکدیگر بماندند» (کومن، ۱۳۸۶: ۱۴۵-۱۴۴). همسانی شگفت‌انگیز در شخصیت مهر و داود کوسوار برای پژوهشگران شکی باقی نمی‌گذارد که این انتقال دلیلی بر عظمت و شخصیت مهر و علی (ع) در میان مردم ایران به این نماد نور و پیمان و دادگری است. داود کوسوار در حقیقت جلوه مهر در میان گروه اهل حق یا یارسان است. با گزیده‌ای از «سروده‌های دینی یارسان» همسانی شخصیت داود کوسوار (گاو سوار) و مهر را به روشنی در می‌یابیم:

فریاد رس داود	فریادرس بام تا شام داود
مرغ سحرخیز آسمانی داود	آگاه از سرنهانی داود
گلبانگ بامداد خورشید داود	داود دیوان روز ظهور داود
گرداننده جهان، شیر مست داود	به همه یاران پیشوا داود

(سوری، ۱۳۴۴: ۱۳۶-۱۳۹).

■ نذر داودی

روشن‌ترین یادگار مهر در آداب و رسوم اهل حق، مراسم قربانی است. براساس اسطوره‌ها مهم‌ترین کار مهر در روی زمین نبرد دلیرانه‌اش با گاو نر و کشتن آن بود که نقش آن در مهرابه‌ها دیده می‌شود (تصویر ۱). این آثار در ایران از میان رفته و یا به شکل دیگری نمود داشته است. ایزد مهر با قربانی کردن نمادین گاو موجب رستاخیز و دگرگونی اسرارآمیز جهان است. مهر پس از قربانی کردن گاو نر ضیافتی با یاران خود از جمله خدای خورشید برپا می‌کند و پس از پایان مهمانی چون کار اصلی او در روی زمین به پایان رسیده به آسمان عروج می‌کند. از دیدگاه عرفان ایرانی که سرچشمه‌های آن از مهرپرستی آغاز می‌شود، مهر همان روح انسانی است که وقتی بر نفس اماره و حیوانی فایق آید، از هواهای نفسانی آزاد شده و به آسمان معنوی عروج می‌کند.

همان‌طور که اشاره شد مهم‌ترین یادمان مهری در آداب و رسوم اهل حق (یارسان) آیین قربانی است که آن را «نذر داودی» می‌نامند، از اینجاست که در می‌یابیم اغلب باورها ریشه در گذشته بسیار دور دارند.

در غرب ایران و شهرهایی مانند کرمانشاه و نهاوند به دلیل هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و مهرگرایانه مردم با یکدیگر رسم «نذر داودی» از طایفه یارسان به جامعه شهری و روستایی سرایت کرده و مانند یک رسم عام همچون چهارشنبه‌سوری و نوروز پذیرفته شده و بسیاری از خانواده‌ها که پیرو فرقه یارسان نبودند این رسم را به گونه آنان و با اعتقادی راسخ برگزار می‌کردند.^۱ تفاوت انجام نذر داودی بین اهل حق و عامه مردم بسیار اندک بود، درانجام هر دو مراسم روحانی اهل حق حضور داشت و خواندن دعاها و آداب قربانی را انجام می‌داد، اما نذر داودی اهل حق اغلب در «جم‌خانه» (جمع‌خانه) که عبادتگاه اهل حق بود انجام می‌شد که با خواندن سرودهای مذهبی و نواختن تنبور و احترامات خاص به شیخ و خادم جم‌خانه و عدم حضور بانوان در آن محفل بود، اما در بین عموم مردم مراسم در خانه و با حضور بانوان در اطلاق مجاور مردان و بدون آلات موسیقی برگزار می‌شد، که به طور خلاصه به اهم آن اشاره و تشابه آداب قربانی و رسوم مهری در هر سطر بازگو می‌شود.

۱- مراسم قربانی (نذر داودی) توسط یک و یا دو روحانی اهل حق و با ذکر نام علی (ع) آغاز می‌شد و حاضرین مجلس با صدای بلند آن را تکرار می‌کردند، اهل حق داود سر جم (جمع) را نام دیگر حضرت علی (ع) می‌دانستند.

۲- این رسم در فصل پاییز و در ماه مهر انجام می‌گرفت (در دوران باستان مراسم ۱۶ مهر ماه یعنی عید مهرگان برگزار می‌شد).

۳- قربانی باید در فضای بسته انجام گیرد و اگر منزل صاحب نذر بزرگ بود، معمولاً قربانی در زیر زمین خانه انجام می‌شد (مهربان در غار مراسم قربانی را انجام می‌دادند).

۴- مراسم در هنگام غروب آفتاب آغاز می‌شد (طلوع و غروب خورشید برای مهر پرستان بسیار گرامی بود).

۵- قربانی گاو یا گوسفند که حتماً باید نر باشد (مهر، گاو نر را قربانی کرد).

۶- قبل از ذبح گاو یا گوسفند به حیوان آب و نبات خورنده می‌شد و چشم‌های حیوان را سرمه می‌کشیدند و حتی بشم و موهای بدنش را شانه و تمیز می‌کردند (در قربانی گاو به دست مهر در تندیس‌ها می‌بینیم که مهر با مهریانی و شفقت عمل قربانی را انجام می‌دهد).^۲

۷- حیوان را روبه قبله خوابانده و در حین خواندن اوراد حیوان را ذبح می‌کردند (احتمالاً در دوران باستان قربانی را رو به شرق قرار می‌دادند).

۸- خون قربانی را در تشت یا ظرفی می‌ریختند که پراکنده نشود و سپس آن را دفن می‌کردند.

۹- به جز هفت قسمت از بدن حیوان بقیه را در دیگ بزرگی ریخته و با آب به صورت آب گوشتی بدون نخود و لوبیا و...

در «جم خانه» این مراسم با خواندن سرود (کلام) و نواختن تنبور که ساز مذهبی یارسانان است، اجرا می‌شد: همه جم‌نشینان باید بدنشان پاک باشد و قابلیت حضور شاه سهمگین را داشته باشند جم‌نشینان برای قربانی همت کنند با ادب و نظم و قاعده دوستان بیایید بیایید و پیشانی قربانی را ببوسید شیرینی بشکرانه برایش بیاورید کامش را شیرین کنید، بشکرانه خودش آن وقت که سودای تیغ قضاصش را دارید بدقت رگهای گلویش را از هم جدا کنید مبادا به ستم گلویش بریده شود هنگامی که تیغ را بدن مدارا می‌کشید باید بگویید «اول آخر یار»^۲

(سوری، ۱۳۴۴: ۱۳۴-۱۳۷).

در «جم خانه» یا جرگه، اهل حق با هم دم می‌گرفتند و علی، علی می‌گفتند. در بیشتر جم‌ها، در بالای مجلس برای حضرت یک جای خالی می‌گذاشتند و او را حاضر در جمع می‌پنداشتند.

۱۶- به هر نفر مرد یا زن یک کاسه آبگوشت، یک قرص نان، یک قطعه نبات و مقداری گوشت که توسط مرد روحانی با دست فشرده شده بود و به آن عمل «موجه کردن» می‌گفتند، داده می‌شد و اگر زنی باردار بود به او احتیاطاً سه سهم می‌دادند، بدین تعبیر که شاید نوزادی که در بطن اوست دو قلو باشد.

۱۷- از ابتدا تا انتهای مراسم، خواندن ذکر و دعا ادامه داشت این دعاها عبارت بودند از: ۱- دعای تیغ (ذبح حیوان) ۲- دعای نقدینه (اصطلاحاً به قربانی، «نقدینه» می‌گفتند) ۳- دعای پوست همان‌طور که اشاره شد پوست را جدا کرده و برای مراسم بعدی می‌فروختند. ۴- دعای قبض (برگرفتن گوشت از دیگ) ۵- دعای موجه (تقسیم کردن گوشت توسط مرد روحانی) ۶- دعای سفره ۷- دعای آبگردان (آب برای شست و شوی دست‌ها که اغلب با آفتابه لکن انجام می‌شد (در اینجا نیز عدد هفت بیانگر رابطه این مراسم با آداب کهن مهرپرستان است).

۱۸- در این مراسم با میوه انار از حاضرین پذیرایی می‌شد؛ انار را به صورت دانه شده در چند ظرف بزرگ در میانه مجلس قرار داده و سپس به میهمانان تعارف می‌کردند (در جشن شب یلدا نیز که تولد مهر است ما ایرانیان هنوز از میوه انار استفاده می‌کنیم). سرخی انار را به سرخی آفتاب نسبت می‌دهند.

می‌پختند. هفت قسمتی که از گوشت قربانی نباید استفاده شود: ۱- نرینگی ۲- زهره (کیسه صفرا) ۳- طحال ۴- روده ۵- استخوان شانه ۶- گوش‌ها ۷- غضروف و چربی قلب (عدد هفت عدد مقدس مهرپرستان بود).

۱۰- دور دیگ شمع روشن می‌کردند (شمع روشن کردن رسم مهریان بود).

۱۱- پس از پخته شدن، بخشی از آب چرب آن را گرفته و از آن نان فطیر درست می‌کردند.

۱۲- پوست و روده آن را می‌فروختند و برای اجرای مراسم سال بعد از پول آن نبات می‌خریدند.

۱۳- بعضی از همسایه‌ها هم دور دیگ شمع روشن کرده و نیت می‌کردند اگر حاجت آنها برآورده شد، سال دیگر آنها هم مراسم نذر داودی را انجام دهند، البته پس از برآورده شدن حاجت باید هفت سال نذر را در خانه‌ای که نیت کرده بودند به اشتراک انجام دهند و این عمل را شاگردی می‌گفتند (جلوه‌ای از عدد هفت و مقامات هفت‌گانه مهری در لایه این عمل مشهود است).

۱۴- پس از پخته شدن گوشت، جدا کردن استخوان و قسمت کردن آن توسط فرد روحانی انجام می‌شد و استخوان‌ها را جدا و مانند خون قربانی دفن می‌کردند و گوشت و چربی و بقایای آن مخلوط می‌شد.

۱۵- در این مراسم حاضرین دایره‌وار به صورت حلقه می‌نشستند (مهرپرستان نیز دایره‌وار اجتماع می‌کرده‌اند).

نتیجه‌گیری

«مهرپرستی» که روزگاری دراز آیین امپراطوری ایران و روم بود، تأثیرات شگرفی بر ادیان ایرانیان و مسیحیت اروپایی داشت که همچنان ردپای آن در آداب و رسوم و ادبیات و عرفان شرقی و غربی آشکار است. آیین «نذر داودی» با تکیه بر قربانی گاو و باورهای مبتنی بر مقامات هفتگانه مهری از گذشته‌های دور تاکنون تداوم یافته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پی‌نوشت

- ۱- بعضی از محققان عقیده دارند «کائوسوار» که لقب داود است، تصحیف شده کائوسوار است. در همه بیکره‌ها و نقش‌هایی که از مهر بر جای مانده او را سوار بر گاو در حال چیره شدن بر گاو می‌بینیم و این نشانه دیگری از همسانی مهر و داود می‌تواند باشد و به تعبیر دیگر کائوسوار به معنی سوار بر اسب کیود که کنایه از آسمان آبی است و دیگر تعبیر یافته واژه «دئوه» خدایان قبل از آیین زرتشت باشد.
- ۲- قریب به پنجاه سال پیش رسم نذر داودی در شهر نهاوند و در میان همسایگان ما هر سال اجرا می‌شد و با وجودی که مردم آن ناحیه متدین به احکام اسلام و مذهب شیعه بودند، این رسم را مغایر یا شریعت نمی‌شمردند و اغلب هر سال با اعتقاد راسخ این رسم را اجرا می‌کردند. این نامه تصویر خاطرات جوانی و مشاهدات شخصی‌ام از این مراسم است. به طوری که شنیده‌ام آیین نذر داودی در شهرها و روستاهای غرب ایران هنوز انجام می‌شود؛ اما گستردگی آن به اندازه سال‌های دور نیست. نگارنده
- ۳- در گفتگوی کوتاهی که اخیراً با یکی از یارسانان اهل کرمانشاه داشتم می‌گفت که علاوه بر نبات به حیوان قربانی شده شکلات نیز می‌دهند.
- ۴- هم اول و هم آخر و هم ظاهر و باطن هم عاید و هم معبد و میبود علی بود

«مولوی»

منابع

- اورزمانی، فریدون (۱۳۷۳) بررسی پیوند نمادها در آیین ایران باستان، قروهر شماره ۸ و ۷، تهران.
 - بختورتاش، نصرت‌الله (۱۳۸۶) نشان رازآمیز، انتشارات فروه، تهران.
 - پورداد، ابراهیم (۱۳۵۶) پشت ج ۱، به کوشش: بهرام فره‌وشی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
 - دوستخواه، جلیل (۱۳۵۵) اوستا، انتشارات مروارید، تهران.
 - سوری، ماشاءالله (۱۳۴۴) سرودهای دینی یارسان، انتشارات امیرکبیر، تهران.
 - کومن، فرانتس (۱۳۸۶) دین مهری، ترجمه: احمد اجودانی، نشر ثالث، تهران.
 - صفی‌زاده، صدیق (۱۳۶۱) دوره هفتانه، انتشارات طهوری، تهران.
 - محبی، خدایار (۱۳۵۳) انقلاب ایران و بنیادهای فرهنگ آن، وزارت فرهنگ و هنر، تهران.
 - مسکوب، شاهرخ (۱۳۵۰) سوگ سیاوش، انتشارات خوارزمی، تهران.
- با سپاس از سرهنگ «ایرج بوتربی» که برخی نکته‌های فراموش شده را یادآوری کردند.